Foreningen Historiske Planter
Bevaring af historiske planter på kirkegårdene
Af biolog Lisbet Heerfordt. 24. februar 2025

Foreningen Historiske Planters bog: ”Althea. Reliktplanter, Levende Fortidsminder, Apotekerplanter” blev udgivet i 2024. Bogen er et resultat af foreningens registreringsprojekt 2022-24 og præsenterer de mange fund, der er gjort ved en stor registreringsindsats i Vordingborg Kommune.
Denne pjece sætter fokus på kirkegårdene, og hvordan registreringsprojektet kan bruges i praksis. Vi håber, at den vil blive brugt som inspiration til, hvordan man kan benytte kendskabet til de historiske planter i arbejdet med bevaring af grønne kulturværdier, grøn omstilling og øget biodiversitet på kirkegården.

De tre typer af historiske planter
Middelalderkirkegårdene rummer mange historiske planter. Vi skelner mellem de tre typer: reliktplanter, levende fortidsminder og apotekerplanter.

Reliktplanter

Reliktplanterne er arter, der er indført som kulturplanter i middelalderen – nogle allerede før. Disse arter har klaret sig i den danske natur lige siden, så man i dag finder dem som levende fortidsminder på steder, hvor der i middelalderen har været beboelse og menneskelig aktivitet. Fra den tidlige middelalder og helt frem til omkring 1800 var kirkegårdene græsklædte uden anlagte gravsteder. Man havde i perioder græssende dyr på kirkegården og høstede hø med le. Den kirkegårdsdrift, vi har i dag med have- og parklignende anlæg og individuelle gravsteder, blev først indført omkring 1800. Når man for eksempel finder gamle lægemiddelplanter på kirkegården, er det ikke, fordi man dyrkede dem på kirkegården i middelalderen, men fordi de er rester af den vegetation og den kultur, der var omkring kirken i vores fortid. På kirkegårdene har reliktplanter kunnet leve som kulturspor frem til den dyrkede kirkegårds tid, og siden er de blevet plantet igen og igen, fordi de er smukke, fordi de klarer sig godt på en kirkegård, og på grund af deres symbolske betydninger. I dag er de både kulturspor og bærere af kulturhistorie.

Hjemmehørende levende fortidsminder

Ud over de indførte kulturplanter, reliktplanterne, har man i middelalderen også samlet og dyrket hjemmehørende planter. Man har anvendt dem som lægemiddelplanter, som nytteplanter, og som symboler i forbindelse med tro og overtro. De vokser som hjemmehørende arter i naturen, men man finder dem samtidig som kulturspor de samme steder som reliktplanterne.

Apotekerplanter

Den sidste af de tre typer af historiske planter er apotekerplanterne. Det er planter, som har været godkendt til brug som lægemidler. I registreringsprojektet er medtaget de danske apotekerplanter, som har været godkendt til brug på vores apoteker de sidste 4-500 år. Flere af de danske apotekerplanter er også kendt som enten reliktplanter eller som hjemmehørende levende fortidsminder, men med til apotekerplanterne regnes også lægemiddelplanter, som vi kender til brugen af via de første danske farmakopeer, der stammer fra den første tid efter reformationen, altså fra tiden efter middelalderen.

Hvis man gerne både vil bevare kirkegårdskultur og styrke biodiversiteten, er de historiske planter sikre vindere

De historiske planter har igennem flere hundrede år vist sig at være i stand til at leve og klare sig i den danske natur uden dyrkning og pasning. Nogen af dem er desuden hjemmehørende, som vi netop taler så meget om i forbindelse med biodiversitet. De kan være føde og levesteder for fx sommerfugle. De kan fungere som en del af naturen inde på kirkegården i højere grad end moderne sorter, der som regel ikke er fremavlede med henblik på at være gode for sommerfugle, bier, fluer, biller, fugle osv. De historiske løgplanter har en særlig styrke ved at være tidlige forårsblomster med pollen og nektar til insekterne på et tidspunkt, hvor der ikke er så meget for dem at leve af.

De historiske planter er næsten alle flerårige planter, og kan være et bæredygtigt alternativ til de købte sommerblomster, der skal udskiftes hvert år.

Hvilke plantearter skal vi se efter?

”Althea. Reliktplanter, Levende Fortidsminder, Apotekerplanter” indeholder 3 fuldstændige lister over de planter, som vi anser for at være historiske planter, én liste for hver type: de indførte reliktplanter, de hjemmehørende levende fortidsminder og de danske lægemiddelplanter. Listerne indeholder både arter, der findes på kirkegårde, men også arter, der findes alle mulige andre steder, i byer, ved vandhuller osv., og som måske ikke er så egnede på kirkegårde. Dem kan man sortere fra, når man fokuserer på kirkegårdene.

Ud over oplysning om, hvilken type hver af de historisk planter hører til, så giver listerne også oplysninger om, hvor i Vordingborg kommune de er fundet. På den måde kan listerne bruges til at blive opmærksom på lokale arter, som der kan være knyttet særlige beskyttelsesinteresser til. På hjemmesiden www.historiskeplanter.dk kan man finde bilag til bogen, hvor man kan se konkret, hvad der er registreret på den enkelte kirkegård. Faktaarkene, der også ligger på foreningens hjemmeside, giver viden om de enkelte arter, hvordan de kan dyrkes, hvad de har været brugt til, og hvilken betydning de har haft i forbindelse med tro og overtro.

Listerne er nyttige at bruge, når man vil holde øje med, hvilke planter på kirkegården det er

vigtigt at bevare. Og de er lige så nyttige at bruge som forslag til plantevalg, når man laver nye anlæg, og når man vedligeholder.

Julerosen, den ypperste af kirkegårdens reliktplanter

Blandt reliktplanterne finder vi flere Mariaplanter, fx Julerose, Påskelilje, Pinselilje, Dorothealilje, Fingerbøl, Matrem og Nikkende Fuglemælk. Julerosen er en lægemiddelplante, der i middelhavslandene har været brugt siden oldtiden til forskellige lidelser, både spedalskhed, sindssygdomme og mange flere. Julerosen er måske den reliktplante, der indgår i flest sagn og religiøse legender og især i julelegenderne, fordi dens smukke hvide blomster trodser sne og frost og springer ud allerede i december.

Hjemmehørende arter, der er levende fortidsminder

Også blandt de hjemmehørende levende fortidsminder er der Mariaplanter, som man i katolsk tid har brugt som symbol i dyrkelsen af den hellige Jomfru Maria, fx Akeleje, Lungeurt, Bredbladet Klokke og Kodrivere.

Der er store dekorative stauder som Læge-Stokrose, Stor-Konval, Rejnfan, Filtbladet, Uldbladet og Mørk Kongelys, der er egner sig både som solitær-planter og i bede med høje stauder.
På gravsteder, hvor planterne ikke må blive for høje, bruges mange dejlige blomster, der er levende fortidsminder: Merian, Bidende Stenurt, Blodrød Storkenæb, Blå Anemone, Gul Anemone, Hvid Anemone, Krybende Læbeløs, Liljekonval og Skovmærke. Listen er lang. Vi har samlet er udpluk i de tre oversigter bagest i pjecen, men der er mange flere. Gå selv på inspirationstur i de fulde lister i bogen: ”Althea. Reliktplanter, Levende Fortidsminder, Apotekerplanter”.

Vild med Vilje – Vælg en lægemiddelplante

I Foreningen Historiske Planters registreringsprojekt indgår de danske lægemiddelplanter som en tilføjelse til de historiske planter fra middelalderen. Blandt dem er der en række plantearter, som både er kulturhistorie, fordi de er lægemiddelplanter, og som samtidig er foretrukne planter i Vild med Vilje projekter. Blåhat, Cikorie, Hjortetrøst, Stor Knopurt og Vild Kaprifolie tiltrækker både bier, sommerfugle og andre insekter. Timian, Bakke-Jordbær og Almindelig Agermåne er ideelle både på gravsteder og i vildeng eller naturgræs på kirkegården.

Morgenfruen er lidt særlig. Den er med i mange Vild med Vilje frøblandinger, fordi den er særlig god til at tiltrække svirrefluer, der lever af bladlus. I Vild med Vilje projekter i naturen hører den ikke til, fordi det ikke er en hjemmehørende art. Men blandt de historiske planter hører den til, da det er en gammel lægemiddelplante.

Mange af de planter, der vokser på kirkegårdene findes både som den oprindelige art, men også som fremavlede sorter. Det gælder fx Blåhat. Hvis man vil bevare de grønne kulturværdier, vil det være en fordel at vælge den oprindelige art. Hvis man gerne vil styrke biodiversiteten, er det vigtigt at lægge mærke til, om eventuelle fremavlede sorter tiltrækker insekter eller ej. Hvis man vælger en, der er på listen over historiske planter, har man en sikker vinder, der er afprøvet gennem flere hundrede år.

Hvad med træer og buske?
I den moderne kirkegårdsdrift indgår Taks, Thuja og Buksbom som bærende elementer. Det er ikke historiske planter, men de indgår i høj grad i de grønne kulturværdier, fordi de har formet gravstedskulturen siden omkring 1800, dvs. i hele den dyrkede kirkegårds tid.
Der er mange historiske planter mellem træer og buske på kirkegården, flere af dem er danske lægemiddelplanter, fx Almindelig Hyld, Lind, Hestekastanje, Almindelig Ene, Almindelig Kristtorn, Tørst, Almindelig Bøg, Stilk-Eg, Skov-Fyr og Hvidtjørn.

Ager-Guldstjerne, en historisk plante med helt sin egen historie
Almindelig Guldstjerne er en Mariaplante, der havde stor betydning i middelalderen. Det er en lille løgplante, hvis gyldne krone siges at blomstre ved Maria bebudelsesdag, der af kirken fastsættes til den 25. marts, når foråret for alvor er på vej. Tidligere blev den kaldt Marias løg. Sådan står der på Faktaarket på foreningens hjemmeside.

Der findes en meget sjælden Guldstjerne-art, der hedder Ager-Guldstjerne. Der er det specielle ved den, at den i dag næsten kun findes på kirkegårde på Lolland, Falster og Møn og det allersydligste af Sjælland. Vi kan ikke sige, den er en reliktplante, for den er ikke indført i middelalderen som kulturplante. Den er ikke med på listen over hjemmehørende levende fortidsminder, og den er heller ikke en dansk lægemiddelplante. Ager-Guldstjernen er en historisk plante med helt sin egen historie. Det er en plante, der i dag næsten udelukkende er knyttet middelalderkirkerne, og som vokser vildt på kirkegården som en rest af den vegetation og den kultur, der var omkring kirken i vores fortid.

Igennem hele middelalderen og flere hundrede år derefter stod kirkegårdene med permanent græsdække uden anlagte gravsteder men med rester af den vegetation, der var på stedet, da kirkegården blev hegnet som indviet jord. Man havde i perioder græssende dyr på kirkegården og høstede hø med le. Den overdrevsvegetation, der blev udviklet ved denne langvarige kulturpåvirkning, må anses for et kulturminde fra den græsklædte kirkegårds tid, et middelalder-kulturlevn. Ager-Guldstjernen har formentlig været ret almindelig på egnen i denne periode og vokset på overdrev og som markukrudt. Efterhånden som agerbruget blev mere intensivt, er den blevet sjælden, og fra omkring 1900 er kirkegårdene næsten blevet dens eneste voksesteder. Den særlige kirkegårdskultur, der opstod efter 1800, med gravsten, perlegrus og lave, klippede stedsegrønne

hække har givet arten mulighed for at overleve på kirkegårdene. Det er en smuk lille ydmyg plante, der benytter kirkegårdene som refugie.
Foreningen Historiske Planters registreringsprojekt 2022-24 er den meget sjældne plante Ager-Guldstjerne, efter at have været overset i næsten 25 år, registreret på samtlige kirkegårde på Møn, Bogø og Nyord og på enkelte kirkegårde i det sydligste Sjælland.

Man kan ikke passe på en historisk plante, hvis man ikke ved, hvor på kirkegården, den vokser

Det er vigtigt at registrere ret detaljeret, hvor på kirkegården, de historiske planter vokser, så man ved hvilke græsarealer, hvilke gravsteder og hvilke hække, det drejer sig om. Det er et vigtigt arbejdsredskab på den enkelte kirkegård under det løbende vedligehold og renholdelse for ukrudt, at man kan undgå at luge dem væk, også på de tider af året, hvor de ikke er fremme. På kirkediger, under store træer og på plæner kan man undgå at slå græsset, før planterne er visnet ned og har sat frø.
En særlig udfordring er det, når gravsteder hjemfalder, og betalingen for vedligehold ikke fornys ved årsskiftet. På denne tid af året vil mange af de historiske planter ikke være fremme, og kan ikke umiddelbart lokaliseres på det enkelte gravsted og kan dermed gå tabt. Det kan være en trussel for fx Ager-Guldstjernen.
Hvis man ved, hvor de historiske planter vokser, har man bedre mulighed for at bevare dem ved rydning af gravsteder. Måske kan man lade planterne stå på stedet, stille en bænk og lad det blive et roligt sted med en beplantning af Ager-Guldstjerner og historiske planter. Måske kan man flytte planterne og samle dem i et planteskolebed og genbruge dem ved at lade dem indgå i staudebede med historiske planter. Måske kan Mariaplanter samles i bede omkring andagtssteder og fælles mindesteder. Der er mange muligheder.

Kilde:Althea. Reliktplanter. Levende Fortidsminder. Apotekerplanter. Foreningen Historiske Planter, 2024. Forlaget Bulmeurt. Bogen indeholder uddybende lister over kildematerialet**.**

Et udvalg af kirkegårdens reliktplanter. Dette er kun et udvalg til inspiration. Bogen indeholder en komplet liste med de 167 reliktplanter, der har indgået i foreningens registreringsprojekt.
Almindelig Hjertespand
Almindelig Vintergæk
Balsam-Rejnfan
Bjerg-Stenurt
Bølgekronet Storkenæb
Cikorie
Dorothealilje
Eranthis
Farve-Reseda
Fingerbøl
Fuglemælk (både Kost-Fuglemælk og Nikkende Fuglemælk)
Gul Lærkespore
Hasselurt
Hvid Stenurt
Julerose (der er flere arter)
Katteurt
Klokkeskilla
Læge-Jernurt
Marts-Viol
Matrem
Opium-Valmue
Pinselilje
Pomerans-Høgeurt
Påskelilje
Røllike-Matrem
Seksradet Stenurt
Studenter-Nellike
Vedben-Torskemund
Vild Tulipan
Vår-Krokus

Et udvalg af kirkegårdens hjemmehørende historiske planter. Dette er kun et udvalg til inspiration. Bogen indeholder en komplet liste med de 78 hjemmehørende historiske planter, der har indgået i foreningens registreringsprojekt.

Akeleje
Almindelig Lungeurt
Almindelig Sankt Hansurt
Bidende Stenurt
Blodrød Storkenæb
Blodstillende Bibernelle
Blå Anemone
Bredbladet Klokke
Filtbladet Kongelys
Fladkravet Kodriver
Gul Anemone
Hulkravet Kodriver
Hulrodet Lærkespore
Hvid Anemone
Krybende Læbeløs
Liljekonval
Læge-Betonie
Læge-Stokrose
Merian
Mørk Kongelys
Pengebladet Fredløs
Rejnfan
Skovmærke
Soløje-Alant
Storblomstret Kodriver
Stor-Konval
Uldbladet Kongelys

Et udvalg af kirkegårdens danske lægemiddelplanter. Dette er kun et udvalg til inspiration. Bogen indeholder en komplet liste med de 320 arter af danske lægemiddelplanter.

Almindelig Agermåne
Almindelig Brunelle
Almindelig Bøg
Almindelig Ene
Almindelig Hjertespand
Almindelig Hyld
Almindelig Hvidtjørn
Almindelig Katteurt
Almindelig Kristtorn
Almindelig Løvefod
Bakke-Jordbær
Bidende Stenurt
Blåhat
Cikorie
Engriflet Hvidtjørn
Gul Snerre
Hestekastanje
Hjortetrøst
Hvidplettet Lungeurt
Krybende Potentil
Liljekonval
Lind
Røn, både Almindelig, Selje- og Tarmvrid- Røn
Skovmærke
Stilk-Eg
Stor Knopurt
Sur-Kirsebær
Tørst
Vild Kaprifolie

Udarbejdet af:
Foreningen Historiske Planter, www.historiskeplanter.dk
Kontakt: Lisbet Heerfordt, lisbet@privat.dk og Lars J. Larsen, larsjoernlarsen@gmail.com